

ПРОЦЕС СПРИЙМАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ТОНІЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ РИТМІЧНИХ ОДИНИЦЬ НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ УКРАЇНОМОВНИМИ БІЛІНГВАМИ

Зосереджено увагу на вивченні тонічних елементів, які функціонують у межах ритмічних одиниць навчальних текстів. Теоретично обґрунтовано модель їх сприймання та відтворення україномовними білінгвами, номенклатуру провідних ритмічних структур та специфіку їх взаємодії з іншими елементами навчальних текстів.

Ключові слова: навчальний текст, україномовні білінгви, сегментація тексту, тонічні елементи, ритмічні одиниці, просодичні засоби.

Як відомо, спілкування неможливе без точного, надійного і продуктивного сприймання та відтворення тонічних елементів усередині ритмічних одиниць, які, без сумніву, сприяють точнішій перцепції іншомовного мовлення. Зважаючи на те, що будь-який текст, насамперед, розглядається як одиниця мовної комунікації, доцільно зробити висновок про організацію спілкування саме через звукову форму мови та важливість чітких уявлень про просодичну модель кожної мовної одиниці та необхідність її коректного застосування загалом та в практиці інтонування навчальних текстів зокрема.

Метою нашого дослідження є встановлення особливостей сприймання та відтворення навчального тексту україномовними білінгвами через обґрунтування закономірностей функціонування тонічних елементів усередині ритмічних одиниць.

Огляд стану проблеми, виконаний в обсязі нашого дослідження, показав, що для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: теоретично обґрунтувати особливості функціонування та взаємодії тонічних елементів, що беруть участь у створенні ритмічних моделей навчального тексту; визначити їх основні закономірності та специфіку взаємодії; встановити компоненти, що зумовлюють процес інтонування навчальних текстів.

Об'єктом нашого дослідження є процес актуалізації навчального тексту, а предмет становлять закономірності взаємодії тонічних елементів у межах ритмічних одиниць.

Оскільки кожен текст, у тому числі й навчальний, є експлікацією комунікативного висловлювання, питання про просодію у формуванні єдності змістової структури тексту і прагматичної настанови нерозривно пов'язані із загальною проблемою виявлення специфіки його пізнання. Низку проблем було вирішено в результаті просодичних досліджень текстів на прикладі праць А. Антипової, О. Валігури, М. Дворжецької, Ю. Дубовського, А. Калити та ін. [2, с. 1]

Ритму, явищу, що організовує всі матеріальні об'єкти, тривалий час відмовляли у статусі організатора прозового тексту через нерозробленість його матеріальної основи. Опора на художню образність, порівняння з поетичним ритмом, ототожнення ритму і метру приводили до "ідеалізації" сутності цього явища, і тому виявлялися невдалими спроби визначити формальні засоби його вираження, одиниці ритму та його функції (В. Жирмунський, І. Чичерін та ін.) [2, с. 8]. Плодотворнішою у визначенні ритму виявилася концепція "синтаксичного ритму", яку розробляли І. Гальперін, М. Гіршман, Н. Іванова, Г. Солганик [2, с. 9]. Проте з часом дослідження підтвердили, що є всі підстави розглядати періодичну повторюваність просодичних засобів, які оформляють одиниці змістового плану тексту як безпосередню супрасегментну ритмічну форму. Ця форма певною мірою надає можливість для аналізу системних особливостей тексту загалом і однієї з його підсистем – ритму зокрема.

Говорячи про системність у явищі ритму, варто відзначити те особливо важливе значення для подальшої розробки цієї проблеми, що його набуває теорія мовленнєвого ритму. На досить різноманітному матеріалі, який включає читання прози, автори дають ґрунтовне, глибоке і повне висвітлення проблем просодичного ритму і визначають ознаки просодичного оформлення смислових одиниць за подібністю їх акцентно-мелодійної структури та часової співвіднесеності.

Ми вважаємо, що обрані дослідниками мовленнєвого ритму згадані вище критерії в оцінці просодичної подібності та співвіднесеності смислових одиниць можуть бути застосовані для виявлення концептів одиниць ритму для кожного з окремо взятих функціональних різновидів текстів і для кожного типу навчального тексту зокрема. Оскільки кожен тип

тексту володіє власною комунікативною, прагматичною, стилістичною специфікою, особливої ваги для дослідження конкретного матеріалу набуває попереднє гіпотетичне прийняття й експериментальне підтвердження принципів просодичної подібності та співвіднесеності смислових одиниць.

Ритмоутворні та стилеутворні функції просодії загалом та її компонентів зокрема є менш дослідженими, особливо в плані зв'язку зі структурувальною функцією тексту, тобто членування тексту на логічні структури в їх актуальному просодичному оформленні відповідно до функціонально-стильових та концептуальних напрямків.

Основні функції просодії перебувають у певному взаємозв'язку, зокрема і в плані ритмічної організації. Відповідно до цього дослідження навчального тексту здійснюється в порядку членування мовленнєвого потоку на окремі сегменти, виділеність яких була визначена як філологами, так і психологами. Розпізнання мовлення, яке звучить, починається зазвичай зі з'ясування слівосформ з погляду їх смисло-просодичного та ритмічного сприймання, що, без сумніву, пов'язано з теорією інформативності як наукою когнітивного характеру [2, с. 12].

Очевидним є той факт, що будь-які труднощі, пов'язані зі сприйманням або відтворенням письмового тексту, заважають їх адекватному розумінню і, відповідно, неприйнятні в організації текстів навчального характеру. Ці тексти повинні бути сегментовані у такий спосіб, щоб його зміст-намір був донесений до аудиторії з максимальною повнотою і розумінням відповідно до певних правил утворення структур різного плану, в тому числі і ритмічних.

Важливим є і той факт, що в потоці мовлення кожне слово – частина ритмогруп, які утворені основними просодичними засобами, що заповнюють проміжки між основним ритмічним устроєм всіх значущих одиниць, що практично зливаються з незначними одиницями, становлячи різноманітні варіації сполучуваності навчальних кодових ознак – когнітивній парадигмі запропонованого тексту, що реалізується на підставі мовної компетентності та попередньо одержаних знань.

Доцільно також зосередити увагу і на питанні визначення процесу взаємодії кодових просодичних ознак, які поширюються на синтагматичні відношення як усередині слів, так і всередині семантичної групи, фрази, тексту. Щодо цього виявляється доцільним вивчення засобів просодичного оформлення озвучення психолінгвістичного та синтактико-семантичного устрою речення у взаємовідношенні між реципієнтами та вихідним текстом. Комплексний набір просодичних ознак тут сприяє глибшій оцінці і розумінню тексту, проникненню у глибинну семантику інформації [3, с. 88].

Для нашого дослідження важливим є також виявлення відповідного просодичного оформлення такої логічної послідовності в межах динамічної темпоральності структурно-мелодійних характеристик навчального тексту. У зв'язку з цим найяскравішим відображенням візуальної форми тексту є графічне зображення ритмічної послідовності семантико-психолінгвістичної єдності на рівні комунікатора і реципієнта у формі певного набору ритмічних груп, які ґрунтуються на різноманітних смислових компресіях, що згадуються у працях таких авторів, як І. Зимня, Ф. Малинська, С. Толкачова [2, с. 14].

Безумовно, моделювання логічних структур навчального тексту та їх просодичних чинників є надійним інструментом керування “семантичною масою” або “знаковим продуктом” [1, с. 78], що дає змогу стверджувати, що основними кодовими ознаками на різних рівнях цього виду тексту в плані його інтерпретації і формування думки різноманітними просодичними засобами. Ми спробували здійснити своє експериментально-фонетичне дослідження, програма якого передбачала: аудитивний аналіз перцептивних характеристик відібраних навчальних текстів, інструментальний аналіз тонічних параметрів просодичної моделі актуалізації ритмічної структури текстів, лінгвістичну інтерпретацію та узагальнення одержаних результатів.

Унаслідок здійсненого аудитивного аналізу було встановлено, що навчальним текстам властиво вживання односкладових ритмічних груп, переважання середніх та низьких рівних термінальних тонів за рідкої появи середніх висхідних тонів. Загалом для мелодійної шкали характерна одноманітність поступового руху. Було виявлено, що тональний діапазон є незначним, домінує середній регістр, а також те, що проаналізованим текстам притаманна загальна тенденція до зменшення пауз, оскільки фрази та надфразні єдності тісно пов'язані за змістом.

Кульмінацію розвитку думки всередині зазначених смислових фрагментів за активної участі просодико-ритмічних елементів можна простежити за розвитком ритмічних колонів, кожен із яких набуває більшої значущості. Межі цих колонів, відповідно, екстралінгвістично визначені ритмофразами і колонорозділами, що виявляються у паузальному характері членування текстів. Для колонорозділів переважають середні, малі й короткі паузи. Для членорозділів – середні і тривалі. При цьому зберігається цілісність просодичної структури всього висловлювання, виражаючи сутність діалектичної єдності [1, с. 186]. У процесі пошуку необхідної інформації центр уваги переноситься з усієї маси матеріалу на ритмостимульовані центри структурно-логічного членування мовлення, а також на визначення головного як усередині слів та словосполучень, так і всередині речень, а також надфразної єдності.

Інструментальний аналіз підтвердив надійність аудитивного аналізу та дозволив встановити такі характерні ознаки: середня тривалість ритмогрупи становить 300–500 мсек,

синтагми – 1000–1200 мсек, фрази – 3500–4000 мсек, надфразної єдності – 1–3 хв. Дані комп'ютерної обробки виявили середній темп мовлення при озвученні навчальних текстів (5–6 складів за сек.). Було виявлено також, що найчастотніший тип конфігурації тону в передтермінальній частині синтагми – високий низхідний; для термінальної частини синтагми, фрази та надфразної єдності найбільш рекурентною є низхідна конфігурація. Тональний рівень початку синтагми актуалізується у високій зоні, завершенню синтагми властивий низький тональний рівень. Для висотно-тонального рівня початку фрази характерна висока зона, для її завершення – низька та екстра-низька; екстра-тональний рівень притаманний початку надфразної єдності, а екстра-низький – завершенню. Максимум частоти основного тону локалізується на ядерному складові, а в ритмічних одиницях вищого порядку на початкових синтагмах і фразах; синтагмі і фразі властивий екстра-високий і високий максимум частоти основного тону, у надфразній єдності частота актуалізації екстра-високого наближається до 100 %; швидкість зміни частоти основного тону кваліфікується як рівномірно мінімальна, мала та середня.

За результатами здійсненої лінгвістичної інтерпретації було встановлено, що серед інваріантних просодичних характеристик, які формують тонічну співвіднесеність і тотожність одиниць ритму та способи їх структурної організації, найбільш суттєвими, за даними адитивного та інструментального аналізів, є співвіднесеність фонаційної тривалості ритмічних одиниць і пауз, рівномірна виділеність наголошених складів у ритмічних групах, висота і ширина тонального діапазону, стабільність середнього темпу озвучення навчального тексту. Подібність цих параметрів, що виявилася на основі їхньої частотності в оформленні одиниць, є показником цільнооформленості кожної з ритмічних одиниць в ієрархії тексту, а їхня періодична повторюваність дає право на виділеність ритмічних одиниць тексту (ритмічної групи, синтагми, фрази, надфразної єдності) у ранг основних чинників якісного сприймання та відтворення навчального тексту.

Результати здійсненого експериментально-фонетичного дослідження підтвердили наявне положення про те, що характер взаємодії просодичних засобів загалом та тонічних зокрема, які беруть участь в актуалізації ритмічної структури цілого тексту, є складнішим від закономірностей просодичної організації ізольованих висловів [1, с. 145]. Це пояснюється необхідністю врахування прагматичного наміру конкретного тексту, особливостями композиційної та лексико-семантичної структур тексту тощо.

Теорія поліфункціональності просодії та поява теоретичних засад когнітивного підходу до вивчення інтонації відкрили широкі можливості для дослідження різноманітних відношень між змістовою і формальною сторонами організації тексту як одиниці комунікації, оскільки можливість виконання текстоутворної функції різними компонентами просодії [5, с. 72], що розглядаються на різних рівнях лінгвістичного та екстралінгвістичного аналізу, приводять до визначення ролі цих компонентів у створенні системно і структурно організованого зв'язного і цілісного об'єкта [4, с. 14], що є необхідною передумовою і для подальшого його вивчення в системі комунікації, де реалізується його комунікативна функція.

Таким чином, здійснений аналіз ритмічної організації на рівні абстракції, типізації і реалізації ієрархії одиниць ритму встановив форму взаємодії тонічних елементів у межах одиниць ритму в структурній організації навчального тексту. Поряд з тим існує також інформація, що її несуть ці одиниці та їх обробка, тобто процес, який торкається і плану вираження, і плану змісту. Експериментально підтверджені дані про можливість таких мовленнєвих і смислових сегментів, як ритмогрупа, синтагма, фраза, надфразна єдність у формуванні явищ ритму на основі періодичності їх подібного просодичного оформлення мають прямий вихід у міжсистемні, багатоаспектні дослідження форми і змісту текстів, їх комунікативної та прагматичної спрямованості.

У міру того, як завдяки концептуальним дослідженням тексту формальні і семантичні ознаки одиниць тексту отримують усе більш експліцитні формулювання, спостерігається процес відходу від традиційного розуміння ритму в фонетиці. Для цього є передумови у таких галузях, як літературознавство і стилістика (І. Гальперін, К. Сапаров), філософія і естетика (В. Асмус, Д. О'Коннор), фізіологія мовлення (Н. Жинкін, І. Зимня) [2, с. 8-9]. Таким чином, перспективи вивчення системи

ритму можуть включати у фонетичних дослідженнях такі аспекти текстової організації, пов'язані з єдиним об'єктом-процесом пізнання:

- психо-фізіологічні, які інтелектуально корелюються закономірностями породження мовлення;
- мовні, лексико-синтаксичні засоби ритмізації тексту; тип мовленнєвої діяльності: спонтанне чи квазіспонтанне мовлення, читання, переказування тощо;
- особливості функціонального стилю тексту: художній, офіційно-діловий, науковий і т. п.;
- інформаційна структура тексту: типи інформації, інформаційна насиченість і розподіл центрів уваги;
- прагматика тексту: глобальні і часткові цільові настанови та лінгвістичні засоби реалізації їх у тексті;
- психологічні особливості впливу ритму на емоції і почуття реципієнта;

- комунікативні умови реалізації тексту в широкому розумінні: індивідуальні особливості мовців та їх соціальна належність, освіта, місце й умови реалізації тексту;
- типи мовленнєвих структур: розповідь, опис тощо; відображення у ритмі емоційної спрямованості лінгвістичних засобів;
- композиційно-структурні особливості побудови тексту: лексико-синтаксичні засоби членування і зв'язності, інтеграції змісту і визначення особливостей його естетичної та інтелектуальної цілісності.

Література

1. Валігура О. Р. Фонетична інтерференція в англійському мовленні українських білінгвів : монографія. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. — 288 с.
2. Рибіна Н. В. Просодичні засоби актуалізації ритмічної структури навчального тексту (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі підручників з англійської мови): автореф. дис ... канд. філол. наук: 10. 02. 04. — Львів, 2005. — 20 с.
3. Adams C. English Speech Rhythm and the Foreign Learner. — Paris, New York : Moulton Publishers : The Hague, 1979. — P. 86–90.
4. Best C. T. Nonnative and Second language speech perception // Language experience in second language speech learning. — Amsterdam: John Benjamins, 2007. — P. 13-14.
5. Major R. C. Transfer in Second Language Phonology: A review. — Amsterdam & Philadelphia : JB Publ.Comp., 2008. — P. 63–94.

The articles focuses on the study of accentual elements functioning in the rhythmical units of the educational texts. There has been theoretically substantiated the model of their perception and reproduction by Ukrainian bilinguals, the nomenclature of leading rhythmical structures and the specific interaction with the other elements of the educational texts.

Key words: educational text, Ukrainian bilinguals, text segmentation, accentual elements, rhythmical units, prosodic means.